

BETROKKEN EN OP AFSTAND

Louise O. Fresco

Meneer de Rector, geachte toehoorders,

Ongeveer dertig jaar scheiden de studenten in deze zaal van de generatie met wie ik in Wageningen studeerde. Het is makkelijk om die dertig jaar als een karikatuur neer te zetten. Wij waren naïef en ideologisch bevroegen, begaan met de toekomst van de wereld en ongeïnteresseerd in zoiets platvloers als onze carrière. Wij begonnen met rekenliniaal en ponskaarten en typten onze scripties met doorslagen van carbon papier. Ons tijdverdrijf bestond uit fietstochtjes door de Betuwe – onder meer om in het grote Nijmegen naar de 'bios' te gaan. Wij riepen soms Baas in Eigen Buik, en dat betekende niet Baas in eigen Portemonnee.

Ons beeld van de wijde wereld was beperkt. We dachten dat er in China grote sprongen voorwaarts gemaakt werden en waren blind voor de democratische aspiraties van de jonge generatie. Dat de basis voor de Europese eenwording toen ook werd gelegd, ontging ons volledig. Klimaatverandering associeerden wij met de nucleaire winter als gevolg van een kernexplosie en niet met broeikasgassen.

Deze 'weet-je-nog-van-toen' nostalgie is alleen maar leuk voor de betrokkenen van destijds. Onze avonturen zouden al lang in de analen kunnen worden bijgezet, als er niet één punt uit die jaren was dat het anekdotische overstijgt en dat nog niets aan belang heeft verloren: het debat over de rol van de wetenschap en de universiteit.

Destijds was ons verwijt dat de universiteit een ivoren toren was, wereldvreemd en niet geïnteresseerd in maatschappelijke vragen, de schaarse bebaarde en blootsvoetse docent uitgezonderd. De gevestigde wetenschap kon immers niet waarde vrij zijn: het was per definitie een instrument van het militair-industrieel complex, gericht op het misleiden van de onmondige burger. De kapitalistische leefwijze stond aan de basis van alles wat mis ging met mens en milieu. Onze generatie zou het anders doen: wetenschap in dienst gesteld van onderdrukte groepen: vrouwen, arbeiders, de derde wereld.

Dat was achteraf de grootste denkfout die wij maakten: we meenden dat onderwijs en onderzoek direct nut moesten hebben. Overigens is dit één van de thema's in mijn roman *De Kosmopolieten* –de tegenstelling tussen het je van de wereld afkeren en radicale wetenschap, tussen kunst en politieke actie.

Zo ontstonden in de jaren zeventig en tachtig nieuwe vormen van onderwijs en onderzoek. De sociale wetenschappen liepen voorop met feministische en derde wereld studies, gevolgd door de milieuwetenschappen. Onderwijs moest gegeven worden aan de hand van de meest actuele onderwerpen: over sociale structuren leerde je door Tito's Joegoslavië te bestuderen, niet het Ottomaanse rijk. De autoriteit van de wetenschapper werd in twijfel getrokken, ja zelfs ondergeschikt gemaakt aan de ervaringen van de 'onderdrukten' zelf. Al gauw stond er een leger van zaakwaarnemers klaar om te verwoorden wat de patiënten, boeren en anderen er van vonden, en de natuur een gelijkwaardige plaats naast de mens te geven.

De universiteit werd hardhandig de maatschappij in getrokken, medewerkers raakten geëngageerd en vergaderingen duurden tot diep in de nacht. Het waren jaren waarin het ludieke en de ernst elkaar afwisselden.

Het gaat niet aan om deze periode achteraf belachelijk te maken. Mede dankzij de participatieve benadering die zo ontstond, behoren Nederlandse inspraakprocedures tot de beste ter wereld. Heel wat waardevolle wetenschap kwam tot stand. Om maar één voorbeeld te noemen: het werk aan chemicaliën in slib en oppervlaktewater. Dat je weer in Rijn en Waal kunt zwemmen en de Uiterwaarden niet bebouwd zijn, heeft veel met die roerige periode te maken.

Natuurlijk valt tegen de eis van onmiddellijk nut veel in te brengen. Enerzijds het bekende argument van de serendipiteit: de onverwachte onderzoekslijnen en toepassingen die voort komen uit ogenschijnlijk ongerelateerde velden. Penicilline is het klassieke voorbeeld, maar ook het nu overbekende Viagra begon zijn carrière als een slechtwerkend medicijn tegen angina dat pas na enige tijd opviel door zijn onvermoede neveneffecten bij mannelijke patiënten.

Bovendien bleek dat nut een niet te objectiveren grootheid was: niemand is in staat een hiërarchie aan te brengen tussen onderzoek naar neutronensterren, Romeins handelsrecht of vitamine A.

Vanaf het eind van de jaren tachtig verschoof het debat over het nut van onderwijs en onderzoek naar een pragmatisch vlak. Actiegroepen ontwikkelden zich tot professionele organisaties die specifiek onderzoek wilden laten uitvoeren, bijvoorbeeld naar de effecten van hoogspanningslijnen op natuur en gezondheid. Bedrijven realiseerden zich dat consumenten op ethiek en milieu reageerden en zochten naar nieuwe producten. Zo ontstond er een duidelijke vraag voor specifieke vakken en kennis. Op dat moment delfden bijvoorbeeld de plantentaxonomie en de klassieke archeologie het onderspit.

Tegelijkertijd zag de overheid zich genoodzaakt zijn middelen over steeds meer doelen te verdelen: de maatschappelijke vraag, zeker als die gepaard ging met fondsen van derden, werd een belangrijk criterium voor wat de universiteit moest leveren. Bovendien werd overheid zelf klant en wenste onderzoek om beleidskeuzes en regelgeving te onderbouwen.

Zo is, in de jaren negentig, waarin het heersende paradigma de mondialisering werd – de ongebreidelde uitwisseling van mensen en goederen over de aardbol –, de oriëntatie van de universiteit veranderd. Het idealistische maatschappelijke nut van de jaren zeventig werd vervangen door de directe maatschappelijke vraag. Niet de ideologie, maar de markt regeert. De universiteit is ondernemer geworden: in het aantrekken van studenten en onderzoeksgelden, en als ondernemer organiseert zij haar public relations.

Het zou onjuist zijn ook die ontwikkeling in zijn geheel af te wijzen. Dat rekenschap wordt afgelegd over gebruikte gemeenschapsgelden is niet meer dan juist. Soms hoeft een relatie tussen vraag en aanbod niet altijd dramatische effecten te hebben. Helemaal nieuw is het ook niet, denk maar aan het vooroorlogse instituut van privatdocenten die per les betaald werden. Toch stuit de omzetting van de universiteit in een marktgerichte bureaucratie op praktische en fundamentele bezwaren. Het marktdenken veronderstelt ten onrechte dat kwalitatief goede kennis te koop is. Maar universiteiten zijn geen supermarkten voor kant en klare oplossingen van maatschappelijke problemen, noch studentendagverblijven waar leuke feitjes in kroketvorm – snel en smakelijk – worden opgedist. Onder druk van de opdrachtgever of om snel nieuwe gelden binnen te halen groeit het risico dat wetenschappelijke resultaten vertekend worden. Het geroemde mechanisme van *peer review* werkt nauwelijks in een situatie waar een klein aantal groepen met elkaar moet concurreren om schaarse middelen uit dezelfde bron. In de race om het geld worden kleine ontdekkingen prematuur als doorbraken gepresenteerd. Trots worden nieuwe studenten binnengehaald voor studies die niet meer op een discipline zijn gebaseerd maar op een aantrekkelijk toepassingsveld. Naar talloze terreinen is immers geen economische vraag: daarom hebben we nog steeds geen vaccin tegen malaria en blijft het werk aan zonne-energie beperkt. Bovendien ontstaan er mogelijk massale verschuivingen in wetenschapsterreinen: als gevolg van de vooruitgang in moleculaire en genetische technieken, worden populatie en ecosysteem in de levenswetenschappen verwaarloosd.

Bovendien is het twijfelachtig of de markt werkelijk leidt tot die kennis die de maatschappij nodig heeft. Steeds meer werken we met modellen en steeds minder aan verklaringen. In de toegepaste vakgebieden lijkt de wetenschap zich nu te beperken tot het modelmatig voorspellen van effecten van beleidsbeslissingen, zoals de aanleg van een hogesnelheidslijn of de verhoging van de pensioenleeftijd.

Maar er is meer. De markt zelf roept verzet op. We kunnen de snelle opkomst van protestbewegingen tegen mondialisering niet negeren, noch het machteloze cynisme van de vrouw in de straat die denkt dat onderzoekers een duivels pakt met het bedrijfsleven hebben gesloten. Ook al is de werkelijkheid veel genuanceerder, een te nauwe band met de vraag van vandaag voorkomt dat we leren anticiperen op de wetenschappelijke problemen van morgen. Ecologisch en economisch duurzame groei vereist een perspectief dat over generaties en over grenzen heen kijkt - iets waar de markt van nature niet op ingesteld is.

Voeg daarbij de groeiende mondigheid van de consument van wetenschappelijke kennis die het internet vol halve waarheden en hele onzin op zijn toetsenbord kan raadplegen, gekoppeld aan het gebrek aan communicatie door onderzoekers over controversiële zaken zoals biotechnologie. Het is steeds minder duidelijk wie de waarheid heeft in pacht heeft. Als veel mensen iets vinden, schijnt het waar te zijn: denk aan al het geloof in ananasdiëten en de angst voor elektromagnetische straling. Juist tegenover deze pseudo-democratisering moet de wetenschap iedere indruk van belangenverstrengeling vermijden.

Drie decennia na de terechte roep om maatschappelijke betrokkenheid, de daarop volgende druk van overheid en markt, met alle recente controverses van dien, is de vraag nog even actueel: wat is de rol van de universiteit?

Ik denk bij een universiteit aan een kweekvijver voor denkers en ideeën, een brug tussen generaties. Denkers zijn mensen die onafhankelijk kunnen analyseren, die creatieve analogieën kunnen bedenken en wetenschappelijke, intersubjectief valideerbare methoden kunnen toepassen op nieuwe terreinen. De universiteit is de plek waar studenten leren hun inspiratie te halen uit de wereld om hen heen en leren om daar op een wetenschappelijke wijze naar te kijken. Mij staat een universiteit voor ogen die betrokken is bij de samenleving maar tegelijk op afstand blijft.

U zult zich misschien verbazen dat die oproep tot betrokkenheid op afstand juist van iemand komt die zo bezig is met het vinden van oplossingen voor grote maatschappelijke vraagstukken van ongelijkheid en ontwikkeling. Dat is echter geen paradox: mijn bezorgdheid over de onafhankelijkheid van de wetenschap groeit omdat ik zie hoe wetenschap wordt ingezet in politieke en economische machtsverhoudingen. En hoe makkelijk beleid kan stoelen op halfbegrepen, bewust gemanipuleerde of fout geciteerde wetenschap. Denk bijvoorbeeld aan de beoordeling van de risico's van genetisch gemodificeerde organismen in de internationale handel, of de kwestie van koolstofopslag onder het Kyoto-protocol. Waar we niet meer kunnen vertrouwen op de wetenschappelijke feiten, worden internationale relaties geregeerd door emotie en vooroordeel.

In dat delicate evenwicht tussen maatschappelijke betrokkenheid, marktgestuurde vraag en wetenschappelijke onafhankelijkheid moet u allen - overheid, bestuur, staf, studenten - uw positie bepalen. Ik ben U nu op zijn minst een serieuze handreiking verschuldigd.

Beste studenten,

Betrokkenheid ontwikkelen is minder eenvoudig dan het lijkt. Het is niet een kwestie van enthousiasme of gevoel, maar van verstand en begrip. Daarom: lees! Geen scannen van het internet of lamlendig bladeren in de weekendkranten, maar het echt begrijpen van woorden om je te wapenen tegen de valkuilen van de taal. Lees boeken, liefst moeilijke boeken waarin de hoofdpersonen niet eenduidige meningen hebben en waar het gaat om ethische dilemma's. Lees niet alleen hedendaagse verhalen die in feite over jezelf gaan, maar lees generaties van vroeger en elders en leer in hun vragen de meest wezenlijke weerspiegeling te zien. Lees biografieën, lees essays en romans. Lees Canetti en Soyinka en Mishima en al die andere onbekenden.

De allerbelangrijkste attitude die je op de universiteit kunt leren, is uitspraken op hun eigen inhoud te beoordelen, niet op basis van de status van de spreker of schrijver. Onmisbaar is daarbij een inzicht in ordes van grootte en statistiek. Onthoud dat cijfers altijd schuldig zijn tot het

tegendeel is bewezen. Hoe aantrekkelijk het ook kan zijn om te leren van concrete case-studies die dichtbij je eigen ervaring liggen, het is onwaarschijnlijk dat je dat voldoende analytische kennis geeft. Besteed veel tijd aan je leeronderzoek. Het geeft niet wat je onderzoekt, als je de wetenschappelijke methode maar onder de knie krijgt: je te onderwerpen aan de striktheid van het formuleren en verwerpen van hypothesen en het interpreteren van tegenstrijdige gegevens. Leer te denken in analogieën en verschillen, door het inzoomen op details en het uitzoomen op algemene wetmatigheden. Er zijn weinig dingen zo goed voor het vormen van een kritische geest als Euclidische meetkunde: exacte vakken dus. Minacht ze niet, maar zie ze als een slijpsteen. Wees je bewust van het voorrecht dat je kunt studeren, in een tijd dat bijna 900 miljoen volwassen analfabeet zijn en veel van jullie generatiegenoten geen middelbare school hebben kunnen afmaken.

Besef de schaarste van bijna alles op deze aarde. Hier is één statistiek die iedereen zou moeten kennen: je hebt minder dan vier liter per dag nodig aan drinkwater, een minimum van veertig liter voor douche en afwas, maar het produceren van je dagelijkse maaltijd vereist 4000 liter. Kies het gezelschap van mensen die een andere achtergrond hebben dan jijzelf en leer van hen. Laat je inspireren door wat je om je heen ziet. Wat je later ook gaat doen, de discipline van het denken zal je altijd tot voordeel strekken. Dus wees betrokken, maar verkies de feiten boven ideologieën.

Geachte medewerkers,

Een niet onaanzienlijk aantal van u is nog afkomstig uit die gekke, bevlogen generatie die in de jaren zeventig ging studeren. Het feit dat u hier zit, betekent dat ook u in een redelijk nette baan bent beland. Misschien is ouder worden niets anders dan een biochemisch proces waarbij idealisme geleidelijk wordt omgezet in berusting of onverschilligheid. Ik hoop van niet.

Blijf uw studenten lastig vallen met uw betrokkenheid. Laat jongere medewerkers iedere onverschilligheid van uw kant met wantrouwen bejegenen. Blijf dromen van een betere wereld én vraag u waarom die dromen nog niet zijn uitgekomen. Stel de hoogste eisen aan wetenschappelijke integriteit, van u zelf en van uw promovendi, én aan hun maatschappelijke betrokkenheid.

Leer studenten omgaan met onzekerheid en autoriteit, en om voorbereid te zijn op het onverwachte. Leer hen de valkuilen van intellectuele overmoed te vermijden, de verlokkingen van de snelle resultaten. Toon hen de onzekerheid, de bevrediging en de frustraties die voortkomen uit het toepassen van wetenschappelijke methoden. Koester en matig hun capaciteit hun verontwaardiging over maatschappelijke zaken te verwoorden en laat zien dat je niet bang moet te zijn om als enige een standpunt te verdedigen.

Geachte bestuurders,

Aan u de taak om een omgeving te scheppen die denkers voortbrengt en studenten inspireert. Hoed u voor pretenties en mooie logos. Kennis is geen product maar een publiek goed dat geen echte prijs heeft. Doe er daarom alles aan om dat uit te leggen, aan de pers, aan de stad, aan alle betrokkenen.

Afstand houden kan alleen als u kritisch blijft tegenover uw opdrachtgevers, de overheid inbegrepen. Schuw een ethische code niet, vooral nu we steeds meer te weten komen over het gebrek aan transparantie, en zelfs de scrupules van bedrijven die in hevige concurrentie zijn gewikkeld.

Stimuleer de diversiteit: perspectief en betrokkenheid gedijen bij een verscheidenheid aan gezichtspunten. Dus open de deur voor buitenlandse studenten en docenten; ook en vooral voor vluchtelingen.

Vermijd een wildgroei van Nederlandstalige opleidingen. In de toekomst zullen uw studenten niet alleen uit Nederlandse jongeren bestaan, maar ook uit mensen van allerlei leeftijden en

nationaliteiten die kortere of langere tijd in Nijmegen zullen verblijven. Vecht daarom voor de versterking van het Erasmusprogramma. Breid het uit tot landen buiten Europa en tot een uitwisseling van docenten. Uit de ervaring van de VS en Frankrijk blijkt dat het bieden van een hogere opleiding aan mensen uit ontwikkelingslanden een van de beste investeringen is, zowel voor het gastland als voor het land van oorsprong. Ga in discussie met Ontwikkelingssamenwerking om hiervoor gelden beschikbaar te stellen.

Geachte overheid,

Universiteiten zijn een factor van continuïteit en identiteit in een wereld waarin culturele tradities, politieke evenwichten en economische machtsblokken verschuiven. Laat de geloofwaardigheid van wetenschap in een samenleving die zo afhankelijk is van kennis uw eerste zorg zijn. U hebt uiteindelijk baat bij de integriteit en eigenzinnigheid van een universiteit die niet per definitie dat biedt wat U wilt horen. Hoed u voor gedetailleerde bemoeienis met onderwijs en onderzoek.

De slogan '*Kies exact!*' slaat niet alleen op bètastudies maar ook op de samenleving als geheel. De producten van de micro-elektronica, de genetica en biochemie, en de nieuwe materialen volgen elkaar zo snel op en zijn zo ingrijpend in hun effecten, dat dit niet aan de markt overgelaten kan worden. Stimuleer een publiek debat over toekomstige technologische keuzes. Een deltaplan voor de exacte wetenschappen is onvoldoende, want het lost de tweedeling niet op tussen deskundigen en de passieve consument.

Geachte toehoorders,

Er wordt wel gezegd dat iedere generatie op de schouders van de voorgaande staat. Maar de mensheid is geen wankelend stel acrobaten en generaties zijn geen sporten op een evolutionaire trap. Iedere generatie wil graag haar eigen wiel uitvinden en beschouwt de vorige als irrelevant. Weet dat de ethische dilemma's van dertig jaar geleden, van vandaag en van de komende dertig jaar niet wezenlijk verschillen. Oorlog, honger en armoede in een wereld van overvloed blijven onverdraaglijk. Nog steeds moeten 2.8 miljard mensen van minder dan 2 US\$ per dag leven. Rijkdom en armoede leiden beide tot verspilling van de schaarse hulpbronnen van onze planeet. Steeds ingewikkelder technologische keuzes moeten worden gemaakt.

Voor mijn generatie vormde de tweede wereldoorlog de toetssteen van goed en kwaad, van nut en zin en van wat nooit meer zou mogen gebeuren. Natuurlijk geldt dat voor de huidige generatie studenten niet. Maar toch. Zo veel oorlogen, zo veel conflicten zijn gevolgd, en nog steeds geldt de vraag: wat doen we nu met onze kennis?

Wetenschap is geen voldoende maar wel een noodzakelijke voorwaarde voor een betere en duurzame wereld. Althans, wetenschap die betrokken is en tegelijk afstand houdt.